

א. הרמב"ם (דעות ה,ט ובלח"מ) לא הזכיר חילוק בין מקום שחשודים בו על הזכור או מקום אחר.
ב. אף בגופו אין להתיר אלא בכגון שמן הטוב שמעביר זיעה, ולא בבושם בעלמא שאינו מעביר (עפ"י כס"מ דעות ה,ט). וכן לא בידיים מבושמות, שאין בזה העברת זיעה (עפ"י רש"י; לח"מ שם).
ג. הרמב"ם (דעות ה,ט) פסק לאסור בשערו. יש מפרשים שלכך ספק באיסור שאסרו משום חשד נידון לחומרא, כי עניינו מהתורה (עפ"י שו"ת הסבא קדישא ח"ב א. ע"ש) או משום 'הרחק מן הכיעור' (עפ"י גנת ורדים גן המלך סא); –
אל יצא יחידי בלילה – משום חשד (של זנות). ודוקא אם אין קבוע לו זמן ללמוד אצל רבו, אבל קבוע לו זמן – הדבר ידוע שהולך לקביעותו; –
אל יצא במנעלים המטולאים. ופרשו בטלאי על גבי טלאי ובמקום שעל גבי הרגל, אבל במקום העקב לא, ולא בבית אלא בדרך ולא בימות הגשמים (שהטיט מכסה. רש"י) אם היה עני (רמב"ם דעות ה,ט) אלא בימות החמה; –
אל יספר עם אשה בשוק [ואפילו עם אשתו או בתו ואחותו – לפי שאין הכל בקיאים בקרובותיו]. הפוגע ברחוב באשה שהוא מכיר והיא ראתה אותו, רשאי לומר לה שלום מפני הנימוס, וכך היא מדת דרך ארץ. ויכול גם כן לדבר אתה על אודות המשפחה וכדו' שזהו דרך המוסר, ואין זה בכלל 'אל תרבה שיחה עם האשה' (מהגרח"פ שיינברג שליט"א – מובא ב'דברי חכמים' סעיף 48); –
אל יסב בחבורה של עמי הארץ, שמא יבוא להימשך אחריהם; –
אל יכנס באחרונה לבית המדרש, שלא ייחשב כפושע (= עצל); –
ויש אומרים: אף לא יפסיע פסיעה גסה [דאמר מר פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. מה תקנתו – להחזירו בקידוש שבכניסת שבת], ואל יהלך בקומה זקופה [שהמהלך בקומה זקופה, אפילו ארבע אמות, כאילו דוחק רגלי שכינה, דכתיב מלא כל הארץ כבודו].
ואפילו פחות מארבע אמות אסור [ויש אומרים שאין איסור אלא בד' אמות, אבל תלמיד חכם גנאי הוא לו אף בפחות מד' אמות (עפ"י אמרי נועם כאן; פמ"ג בא"א ב סק"ב – מקדושין לא). ויש אוסרים אפילו לכל אדם בפחות מד' אמות (עב"ח וט"ז שם)].
ולא יכוף קומתו או ראשו יותר מדי אלא במידה בינונית, כמו שהוא עמוד בתפילה (עפ"י רמב"ם דעות ה,ח ועוד).

דף מד

- פו. א. עיקר וטפל – מה דינם לענין ברכה?
ב. כיצד מברכים ברכה אחרונה על המאכלים לסוגיהם?
ג. האם מברכים לאחר עשיית מצוה?
ד. כיצד מברכים על שתית מים, לפניה ולאחריה?
ה. מהו נוסחתה של ברכה מעין שלש?
א. זה הכלל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופוסט את הטפלה (בין בברכה שלפניה בין שלאחריה. או"ח ריב"א עפ"י גמרא מא:), ואפילו הטפלה היא פת, כגון שאכל מליח [לרוב מתיקות שבפיו] ואוכל פת בגללו – הרי הפת טפלה לו.

- א. יש דעות בין הפוסקים לענין נטילת ידיים בפת הטפלה למליח וכדו'. ונראה שאם אכל פת פחות מכזית אין צריך נטילה אף לכתחילה. וביותר מכזית – יטול ידיו ולא יברך (עפ"י משנ"ב קנה סק"י ושעה"צ).
- ב. הרבה אחרונים סוברים שרק אם אוכל המליח כדי להפיג מתיקות שבפיו מחמת אכילת פירות וכדו', רק אז הפת נעשית טפלה, אבל האוכל מליח סתם, אין הפת טפילה לו (מובא במשנ"ב ושעה"צ).
- ג. האוכל מאכל כלשהו ומלפת בו דבר אחר, הגם ששניהם חביבים עליו ורצונו באכילת שניהם, הדבר הבא ללפת הוא נחשב טפל לאחר, כל שאוכלם ביחד (עפ"י משנ"ב ריב סק"ו ובשעה"צ כ-כא).
- ד. תערובת מאכלים [מלבד מיני מזונות] שברכתם שונה זה מזה; לדעת המשנ"ב אפילו כל מין ניכר, יש לברך כפי המין המרובה. ודוקא כששניהם חשובים בשוה, אבל אם אחד חשוב מחברו, וכן כשעיקר כוונתו לאכילת אחד מהם – מברך כברכת המין הזה, אפילו הוא מועט, ופותר את השני. ואילו דעת החיי-אדם היא שאם המינים ניכרים, אין הולכים אחר המין המרובה. והרצה לחוש לדעתו, ימעך את המין המועט, שלא יהא עומד בפני עצמו (עפ"י משנ"ב ריב, א ובאה"ל. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ו כו, ג) כתב שלכו נוטה לדעת חיי-אדם שאין הרוב קובע בו, וכגון סלט פירות שיש בו חתיכות פרי העץ ובגנה ושניהם ניכרים היטב, וכי בשביל ריבוי חתיכה אחת של מין אחד ייחשב כעיקר, והלא כוונתו באמת לשניהם).
- תערובת של מינים שונים שהאחד עיקר והשני נטפל לו, גם אם המין הנטפל עלה לברו בכף, נשאר הוא בטפילותו ואין מברכים עליו בפני עצמו (ערוך השלחן ריב, ב).
- מינים שאינם נאכלים ביחד בתערובת, אפילו נתבשלו ביחד אלא שהופרדו זה מזה – אין אחד מהם טפל לחברו (ערוך השלחן ריב, ב).
- ה. מבואר בתוס' שאם כשאכל העיקר לא היה שם הטפל, ואח"כ הובא לפניו, והרי זה כנמלך [להוציא אם רגיל ברוב פעמים לאכול את הטפל אחר העיקר, הרי זה כאילו היתה דעתו עליו מתחילה. מג"א בשם של"ה; משנ"ב] – צריך לברך על הטפל. וכתבו אחרונים שבאופן זה מברך 'שהכל' על הטפל ולא ברכתו הראויה לו (עפ"י מג"א ודה"ח, הובא במשנ"ב ריב סק"ד).
- ו. עוד מבואר בתוס' שהאוכל פירות מתוקים ומחמת המתיקות אכל מליח ומפני המליחות אכל פת – כולם נפטרים בברכת הפירות, אם בשעת אכילתם היה יודע שיאכל מליח ופת.
- ז. האוכל את הטפל קודם העיקר; הרמ"א (ריב, א עפ"י תרומת הדשן לא) כתב שצריך לברך עליו 'שהכל' ולא ברכתו הראויה לו, כי אין עיקר הנאתו מאותו דבר [ויש אומרים שאין אומר עליו 'שהכל' אלא אם היתה זו ברכת העיקר אבל בלאו הכי, כגון ששותה יין ומקדים לו פרי כדי למתק שתייתו – אומר ברכתו הראויה לו. עפ"י מגן אברהם].
- ויש אומרים שמברך על הטפל ברכתו הראויה לו. ועל כן טוב להמנע לכתחילה מאכילת הטפל לפני העיקר (עפ"י משנ"ב ריב סק"י ושעה"צ).
- לכאורה יש מקום לומר שאם הטפל חביב עליו, יכול אף לכתחילה לברך תחילה על הטפל את הברכה הראויה לו (כמו שהביא המשנ"ב בסק"א מט"ז וא"ר). ואף שהמשנ"ב (בסק"ה) פסק [שלא כהרמ"א] שגם כשהטפל חביב יותר עדיין נחשב 'טפל' והרי אם יאכלנו קודם באנו למחלוקת הנ"ל – אך מזה שהביא המשנ"ב דברי הט"ז משמע קצת שסובר שיש לסמוך באופן זה ולברך ברכתו הראויה לו, אף לכתחילה. וצ"ע.
- ח. מרקחת הנתונה על רקיקים דקים, אותם רקיקים טפלים למרקחת, שהדבר ידוע שאין מתכוונים לאכול לחם אלא באים לדבק המרקחת עליהם שלא ינטפו הידים, הלכך מברך על

- המקרה ופוסט הרקיקים (כלבו; שו"ע ריב, ב). ואולם אם מניחים המרקחת על דובשנים שטובים למאכל, כוונתו גם על אכילת הדובשנים ומברך עליהם (מג"א ומשנ"ב).
- ט. אגוזים ושקדים המצופים סוכר – ברכתם 'העץ', הגם שהסוכר מרובה מהפרי, כי הפרי עיקר (פוסקים). ומובא במשנ"ב רד סקנ"א). ויש אומרים שאם מוצץ את הסוכר בפני עצמו בתחילה, מברך קודם 'שהכל', כדין טפל שהקדימו לעיקר (כן כתב בספר מקור הברכה סה, ב). ויש חולקים (שבט הלוי ח"ז כו, ה, שאינו דומה למקדים הטפל לעיקר, כי דבר אחד הוא שמכניסו לפיו). אכן אם עיקר כוונתו לסוכר או לשוקולד, אלא שאוכל גם את השקד מפני שאינו רוצה לזרקו משום בל תשחית – בזה יש לומר שהשוקולד עיקר. ועדיין צ"ע (שבט הלוי שם).
- ובשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג לא) כתב אודות צימוקים המצופים שוקולד, שאין שם טפל ועיקר אלא מברך על שניהם, וכיון שהצימוקים מחופים אי אפשר להקדים ברכתם, ויש לברך תחלה 'שהכל' ולכיון שלא לפטור בזה ברכת הצימוקים ואחר כך לברך על הפרי. או אם יש שם פרי אחר יברך עליו תחילה 'העץ', ואח"כ 'שהכל' על השוקולד.
- (דימה זאת לדובשנים שנותנים עליהם מרקחת, שלדעת המחצית-השקל (ריב) מברך על שניהם, ולהמשנ"ב (קסה, מה) הדובשנים עיקר. ודוקא במיני מזונות, אבל כאן אף להמשנ"ב מברך על שניהם. ונראה מצד הסברה שדבריו אמורים כשניכרת צורת הפרי מבחוץ, אבל אין ניכרת צורתם – אין לברך אלא 'שהכל', כי באופן זה שם המאכל ועיקרו הוא השוקולד ואינו נחשב 'פרי מצופה').
- ב. על הפת מחמשת מיני דגן (ולרבי יוחנן בן נורי, גם על פת אורז, כנוצר לעיל) – מברך שלש ברכות. [וביבנה תקנו ברכה רביעית: 'הטוב והמטיב'].
- על מיני מזונות מחמשת מיני דגן, וכן על היין ועל פירות שבעת המינים, אומר ברכה אחת מעין שלש, כדלהלן.
- רבן גמליאל אומר: על כל פירות שבעת המינים אומר שלש ברכות, (ארץ חטה ושערה... ואכלת ושבע וברכת), מלבד הכוסס חטה (ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם – הפסיק הענין, ללמד שה'חטה' האמורה קודם, בשעשאה לחם).
- רבי עקיבא אומר: אפילו אכל שלק והוא מזונו (שקובע עליו מזונו. עפ"י רש"י ותוס') מברך אחריו שלש ברכות.
- א. הלכה כחכמים (רמב"ם ברכות ג, ב).
- ב. יש מי שכתב ששלש ברכות שאמר רבן גמליאל לברך על שאר מינים, הן שלש ברכות קצרות (עפ"י שבלי הלקט קנה בשם ר"א כ"ץ).
- ג. הכוסס חטה, כתבו בה"ג ורמב"ם שמברך אחריה 'בורא נפשות'. והתוס' (לו). נסתפקו שמא יש לברך ברכה מעין שלש 'על האדמה...'. וכתבו שנכון להחמיר לצאת מן הספק ולאכלה רק בתוך הסעודה וכד'.
- על שאר מאכלים מברך 'בורא נפשות'. רב יצחק בר אבדימי משום רב אמר: רק על ביצה ומיני בשר, ולא על ירקות [ובירושלמי אמר ר' חגי לברך בתחילה 'בורא מיני נפשות' על בשר וביצה שהם מיני נפש]. וכן נהג מר זוטרא. ור' יצחק אמר: אפילו ירק, אבל מים לא. וכן נהג רב שימי בר אשי. ורב פפא אמר: אפילו מים. וכן נקט רב אשי. (וכן אנו נוהגים. תוס' וש"ב).

אכל פירות שבעת המינים עם שאר פירות – אינו מברך 'בורא נפשות', שכבר נפטר בברכה מעין שלש על כל הפירות שאכל. אבל אם שתה יין עם פירות שאינם משבעת המינים, כיון שמזכיר 'גפן' בברכתו, צריך לברך בנפרד על הפירות האחרים (שו"ע רח"ג).
ונחלקו האחרונים לפי הדעה שבשתיית יין חותמים ב'על הפירות', האם פוטר שאר פירות, או שמא כיון שבתחילת הברכה מזכיר 'גפן' אינו פוטר. (המשנ"ב בהביאו שתי הדעות לא כתב שלכתחילה יכוין שלא לפטור כדי לצאת מן הספק – אפשר שאין לעשות כן, לפי שמזכיר פירות בפירוש, הרי זה דומה לברכה שאינה צריכה אם יכוין שלא לפטור. וצ"ב).

אכל פירות שבעת המינים עם פירות האדמה; בחיי אדם נסתפק שמא יוצא בברכה מעין שלש שברך על הפירות. ואולם מלשון הרמב"ם לא משמע כן (עפ"י שער הציון. ונראה שאם כיוון בפירוש לפטור יתכן שיצא, שאף הם בכלל 'פירות'. ואולם מדברי התוס' (לו. ד"ה הכוסס) יש קצת הוכחה שלא יצא, שצדדו לברך ברכה מעין שלש בכוסס חטה, ודחו לפי שלא מצינו בחתימת 'על האדמה'. והלא יכול היה להתום ב'על הפירות' – אלא משמע שפשוט להם שסתם פירות אינם אלא פירות העץ. וצ"ע).

ג. אין מברכים לאחר עשיית מצוה. בני מערבא היו מברכים בחליצת התפלין 'לשמור חוקיו' (ודרכם היה לסלקן בלילה, ונקטו לילה לאו זמן תפלין. אבל אנו איננו מברכים ברכה זו כלל. תוס').
על שאר מצוות – כתבו התוס' שגם בני מערבא לא היו מברכים. ויש חולקים.
יש ראשונים שהביאו מנהג לברך אחר מצות תפלין (עפ"י מאירי; רוקח שסו). ויש שכתבו (עפ"י גאון) שהרשות לברך. ואין כן דעת שאר הפוסקים.

ד. השותה מים לצמא אומר 'שהכל'. רבי טרפון אומר: 'בורא נפשות רבות'.
התוס' ועוד ראשונים מפרשים שלרבי טרפון מברך 'בורא נפשות' קודם השתיה. ויש מפרשים בין לפניה בין לאחריה (עפ"י רשב"א). ויש מפרשים דברי רבי טרפון לאחר השתיה. וחכמים חולקים וסוברים שאינו מברך אלא לפניה (עפ"י מאירי).
וכשאל אביי את רב יוסף מהי ההלכה, אמר לו: צא וראה מה נהגו העם, וכבר נהגו לברך בתחילה 'שהכל' ולבסוף 'בורא נפשות'. [והיו אמוראים שסברו שאין מברכים 'בורא נפשות' על מים, וכדלעיל].
חנקתו אוימצה וכדו', ושותה מים כדי להעבירה – אינו מברך.
א. יש מהגאונים שפירש 'אינו מברך' – לפניה, לפי שהוא אנוס, אבל לאחר ששתה מברך 'בורא נפשות' (רב עמרם, מובא בראשונים כאן). ואין כן דעת שאר הפוסקים.
ב. השותה מים בבוקר לרפואה – אינו מברך. ואם שותה גם לצמא – מברך. וכל שהחיק נהנה מן המים – הרי זה בכלל 'לצמאו' (עפ"י משנ"ב ובאה"ל).
וצ"ע כששותה כדי להרבות נוזלים בגוף, ללא שום הרגשת צמא וללא הנאת החיך – האם מברך 'שהכל', כי אעפ"י שאין לו הנאת החיך, יתכן וגם על הנאה זו שגופו הוון [בדרך שתיה] מחייבת ברכה. ודעת כמה מפוסקי זמננו שאין לברך. (ע' וזאת הברכה מהדורה רביעית עמ' 113 ואילך. וכן נוטה דעת הגר"ג קרויס שליט"א (מחבר ספר 'מקור הברכה') במענה לשאלה זו. וצ"י למה שנסתפק בספר פתחי הלכה מהדורת תשנ"ה עמ' 10 כששותה שלא לצמא אלא כדי למלא בטנו שלא ירעב או בשביל עשיית דיאטה. אך נראה שאם שותה להברות את הגוף, הלא זו עיקר מטרת האכילה, ודומה למי שאוכל ואינו מרגיש כלל בטעם המאכל, שהדעת נוטה שצריך לברך (כן כתב הגרא"נ שליט"א. ואולם הגר"ח שליט"א מסופק בדבר), והכי נמי בשותה מים לבריאות שלא להנאה. וצ"ע).

ג. לכאורה נראה שלענין 'בורא נפשות' צריך שיהנה מרביעית שלמה. ומצוי כששתיים מתוך זרם מים צר שמורים הצמאון בפחות מרביעית, ואין הנאה מרביעית שלמה.

ה. נוסח ברכת מעין שלש (ההוספות שבסוגריים הוא כפי הנוסח המקובל, המופיע בסידורים וכ"ה בכמה ראשונים ובפוסקים האחרונים):

'על המחיה ועל הכלכלה / על הגפן ועל פרי הגפן / על העץ ועל פרי העץ, ועל תנובת השדה ועל ארץ חמדה טובה ורחבה ש(רצית ו) הנחלת לאבותינו ולאכול מפריה ולשבוע מטובה, רחם (נא) ה' אלקינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל מקדשך (/ ועל ציון משכן כבודך) ועל מזבחך (ועל היכלך). ותבנה (/ ובנה) ירושלים עיר קדשך במהרה בימינו, והעלנו לתוכה ושמחנו בה. [יש גורסים: בבנינה], 'ונאכל מפריה ונשבוע מטובה ונברכך עליה בקדושה ובטהרה', כי אתה (ה) טוב ומטיב לכל, ונודה לך על הארץ ועל המחיה / על הארץ ועל פרי הגפן (גם בארץ ישראל. כן הוא בערוך השלחן, ואינו כן בסידורים. וצ"ע) / על הארץ ועל הפירות (כנ"ל) – ברוך אתה ה' על הארץ ועל המחיה (יש מוסיפים: 'על הכלכלה) / על הארץ (על הגפן. עפ"י ערוה"ש, ע"ש) ועל פרי הגפן [בפירות ארץ ישראל: 'גפנה'] / על הארץ ועל הפירות [בארץ ישראל: 'על פירותיה'].

א. יש אומרים שבשתיית יין אין אומרים בחתימה אלא 'על הארץ ועל הפירות' ולא 'הגפן' (עתוס; רמב"ם ברכות ה, ד). ואולם המנהג לחתום ב'על הארץ ועל פרי הגפן' (כדעת הרי"ף והראב"ד, וכן כתב הרשב"א בתשובה שצח). ובדיעבד ודאי יצא בהזכרת 'על הפירות' (אחרונים. מובא במשנ"ב רה סקנ"ו).

ב. אכל כמה מינים כגון מזונות ויין, אומר 'על המחיה ועל הכלכלה על הגפן...'. (פוסקים). וגם אם שתה יין פחות מכשיעור חיוב ברכה, רשאי להזכיר בברכתו גם 'על הגפן', וטוב לעשות כן (עפ"י אגרות משה או"ח ח"ב קט). ויש חולקים (עפ"י הגרשו"א. ואולם אם מסופק אם אכל שיעור או אם בירך ואין לו מאותו המין לאכול עוד, יכול לאכול ממין אחר כזית ולכלול את המין המסופק עמו. כן צדד הפמ"ג, הובא במשנ"ב רט סק"ט).

ג. שתה יין ואכל ענבים – צריך להזכיר גם 'על הפירות' ואינו נפטר ב'על הגפן'. ואולם בדיעבד אם כיוון בפירוש לפטרם ב'על הגפן' – יצא (עפ"י פוסקים).

ד. יש שאינם אומרים 'ונאכל מפריה ונשבוע מטובה'. והאומר – אין מוחים בידו (משנ"ב רה, ג; שעה"צ שם נא. ובערוה"ש לא הביא תוספת זו כלל).

תוספת 'על הכלכלה' בסוף הברכה; כמעט בכל הראשונים מובא רק 'על המחיה', שלא ככתוב בלבוש ובמגן אברהם לפנינו. 'וברור אצלי שאילו ראו כל הני ראשונים לא היה אצלם שום ספק בדבר' (משנ"ב רה, ג; שעה"צ נב. וכן מובא שהחזו"א לא היה מסיים 'על הכלכלה'. דינים והנהגות או"ח ז, ב. וכ"כ בשו"ת אור לציון (ח"ב מו, מה), שלא להוסיף 'על הכלכלה').

ה. על תבואת ארץ ישראל, יש חותמים 'על הארץ ועל מחייתה' (עפ"י כפתור ופרח ועוד. וכן מובא בכף החיים מברכי יוסף).

ו. בשבת וביו"ט מוסיפים מעין המאורע (רמב"ם עפ"י הירושלמי). והתוס' כתבו שאין נוהגים כן. ואולם להלכה כתבו הפוסקים להזכיר.

הנוסח בסידורים בהזכרת ימים טובים: 'ושמחנו ביום...'. (וכן מובא נוסח זה בערוך השלחן). ואילו במשנ"ב (סקנ"ח עפ"י המג"א) הנוסח: 'וזכרנו לטובה ביום חג...'.
בחנוכה ופורים אין מזכירים מעין המאורע בברכה מעין שלש.